

BELLETEN

Cilt: II Temmuz — I. Teşrin 1938

Sayı: 7/8

TÜRK İSTİKLÂLİ VE LOZAN MUAHEDESİ 1]

Âfet

Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı

I. — Giriş

Tarih ilminin son verimlerine istinaden, Türk medeniyeti bu gün beşeriyetin tanıdığı medeniyetlerin en eskilerinden ve en ehemmiyetlilerinden biri olarak telâkki olunabilir.

Cihan tarihinin zaman bakımından en geri devirlerine kadar gidelim, daima bir Türk devletinin mevcut olduğunu görebiliriz. Tarihte hiç bir devir hattâ hiç bir yıl yoktur ki bunda bir Türk devletinin oynadığı siyasal ve kültürel rol mevzuubahs olmasın.

Bugün tanıyan en eski medeniyetin ve cihan tarihinin en eski Türk Devletinin, yeni vesikalara göre Sumer medeniyeti ve Sumer devleti olması ihtimali kuvvetlidir; tarihin seyri boyunca biribiri ardına yaşıyan muhtelif Türk Devlet şekillerini burada saymadan bugünkü Cümhuriyetçi Türkiyeden hemen önce gelen Türk devletinden yani Osmanlı İmparatorluğundan bahsedeceğim. Bu devlet XIII üncü asırdan itibaren Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarına yayılmıştı. Osmanlı İmparatorluğunun, bugünün birçok memleket ve devletini evvelce içine aldığı malûmdur: Irak, Hatay, Suriye, Palestin, Erdel, Arabistan (Hicaz, Necit, Yemen ve Asir), Mısır, Bingazi, Trablus, Tunus, Yunanistan, Ege ve Akdeniz adaları, Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya, Eski Avusturya (hemen hemen Viyanaya kadar), Macaristan, Romanya, Ukrayna, Kırım, Kafkasya ve Türkiye.

[1] Cenevrede Fransızca olarak verilen konferansın tercümesi (1936).

Bu muhteşem Türk devleti, bu fevkalâde büyük sahalarda hâkim olmakla kalmamış, aynı zamanda oralarda evvelce inkişaf etmiş olan medeniyet bakiyelerini, kendi kültürünü de katarak, muhafaza etmişti.

Osmanlı Devleti zamanında bazı hatâlar işlenmişti. Son dejenerere sultanlarla bazı dirayetsiz devlet adamları, bu hataları görüp ortadan kalkmaları için lâzımgelen tedbirleri keşfedemediler.

Türk Milletinin enerjisi ve kanı, bu gibi hataların düzeltilmesi için sarfedileceği yerde, maalesef hiçbir akıllı gaye olmaksızın israf olunuyordu. Osmanlı Devletinin cihan savaşına iştiraki zekâ noksanının en göze çarpan misalidir. Bu savaşta, Türk Ordusu iktidarlı komutanlar tarafından idare edildiği vakit, yüksek kıymetini, kazandığı zaferlerle - meselâ Çanakkalede Arıburnunda ve Anafartalarda - göstermiştir. Fakat merkezi devletlerin yenilmesi üzerine, Osmanlı İmparatorluğu felâketli bir mütarekeyi imza etmek zarureti karşısında kaldı.

Büyük savaşın sonunda talep ve imza olunan mütarekeler şunlardır :

Bulgaristanla :	19. IX. 1918
Almanya ile :	4. X — 11. XI. 1918
Avusturya ile :	7. X — 3. XI. 1918
Osmanlı İmparatorluğu ile :	30. X. 1918

Şartları pek ağır olan Mondros mütarekesinden sonra, savaş esnasında düşmanın ayak basmadığı Türk ülkelerinin işgali başladı.

1920 de imza edilmiş olan Sevr muahedesine gelince, bu, Osmanlı İmparatorluğunun sadece ölüme mahkûmiyetini ifade ediyordu.

Muahedenin şartlarına bakılırsa artık Osmanlı İmparatorluğu yoktu; siyasal sınırları ancak hayali idi. Hükûmetin bütün şubeleri artık yabancı devletlerin elinde idi. Her nevi ekonomik faaliyet Türk milletine kapanmıştı. Esasen bu muahedede Türklere herhangi bir hayat hakkı tanınmıyordu ki!

Sultan gûya devletin başında bulunuyordu ; fakat bütün işleri sarayında oturmaktan ibaretti.

Şark meselesini kat'i olarak halletmiş olmak emniyeti ile mütefik devletler, «Hasta adam»'ı ölmüş olarak telâkki ediyor ve ondan âzami istifadeyi çıkarmağa gayret ediyorlardı. Bu hususta hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı.

Fakat, - bu kısa izahattan da anlaşıldığı veçhile - mahvolmuş addolunan İmparatorlukta bir kuvvet daima mevcuttu. Bu kuvvet

Türk Milleti ile onun istiklâl aşkı ve yeni bir devlet kurmak kabiliyeti idi.

Türk Milleti, evlâtları arasında Büyük Şefini buldu, istiklâline kavuştu ve yeni bir Devlet yarattı.

Cümhuriyetin 15 inci yılı münasebetile neşredilen bu yazıda hâdisenin tarihini kısaca hatırlatmak ve Türk İstiklâlinin arsiulusal bir vesikası olan Lozan Muahedenamesini incelemek isterim.

II. — İstiklâl Savaşı

Lozan Muahedesinin bütün şumulünü anlamak için geriye bir bakış zarureti belirmektedir.

Mondros mütarekesinin tarihi olan 30 I. Teşrin 1918 tarihine avdet edelim:

Müttefik devletler mütarekenin hükümlerini en kat'i bir şekilde Türk milleti aleyhine tatbik ediyorlardı. Bilhassa 7 inci madde, onlara ülkenin her hangi bir noktasını işgal etmek fırsat ve hakkını veriyordu. Burada şöyle deniliyordu: « vaziyet, emniyetlerini tehdit eder mahiyette olduğu takdirde, Müttefiklerin bütün sevküleceş noktalarını işgale salâhiyetleri olacaktır.»

Sahillerin en ehemmiyetli noktaları böylece işgal olundu.

Müttefik devletlerin yardım ve teşcii ile 15 Mayıs 1919 da Yunan ordusu İzmir şehrini işgal etti. Diğer taraftan, İstanbul İtilâf devletlerinin bütün ordularının temerküz noktası oldu.

Yunanlılar da dahil olmak üzere bu devletler işgal sâhalarını yavaş yavaş genişletmişlerdi; sulh daha henüz uzakta idi. Zaten haddinden fazla uzamış olan mütareke, daha çok zaman uzıyacak gibi görünüyordu. Onun için Müttefikler emniyetlerini kuvvetlendirmek hususunda gayretlerine devam ediyorlardı.

Büyük Şefimiz Atatürk, İstiklâl savaşına dair en ehemmiyetli vesika olan büyük nutkunda (1927) vaziyeti şöyle tasvir ediyor:

«1919 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsuna çıktım. Vaziyet ve manzarai umumiye:

Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarfta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütarekename imzalanmış, Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiyeye sevkedenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden

Vahdettin, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deniğ tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşanın riyasetindeki kabine âciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta ..

İtilâf devletleri mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, itilâf donanmaları ve askerleri İstanbulda»

Bundan evvelki izahattan da anlaşılacağı gibi, iktidar mevkiini işgal edenlerde milli mesuliyet hissi hiç mevcut değildi. Fakat bunların cinayetleri bununla kalmıyordu, Milleti zayıf düşürmek için ihanetlerinde düşmandan daha ileri varıyor ve düşmanla elbirliği yaparak Türkiyenin istiklâli aleyhine çalışıyorlardı. İçinde ve dışında düşmanla çevrilmiş olan Türk milleti, şefsiz ve hükûmetsiz kalmıştı. Bu vaziyet karşısında iki kuvvet teşekkül etti:

1) Memleketin muhtelif sâhalarını ayrı ayrı kurtarmak isteyen vatanseverlerle bunların bu maksatla tesis etmiş oldukları kurumlar; bu teşebbüslerin esasında her ne kadar iyi bir maksat mevcut idiye de memleketi parçalamaya matuftu ve Müttefikler, ganaimin mühim bir parçasını kendi lehlerine temin için vaziyetten istifadeyi düşünüyorlardı.

2) İkinci kuvvet, Mustafa Kemalın şahsında temerküz ediyordu. Gayesi, bütün memleketi iç ve dış düşmalarından kurtarmak ve Türkiyeye tam istiklâli temin etmek.

22 Haziran 1919 da Mustafa Kemal, Amasyadan şu mahrem tamimi gönderdi :

«1 — Vatanın tamamıyeti, milletin istiklâli tehlikededir.

2 — Hükûmeti merkeziye deruhte ettiği mes'uliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madum tanıtıyor.

3 — Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4 — Milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sadayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve mürakabeden azade bir heyeti milliyenin vücudü elzemdir.

5 — Anadolunun bilvüch en emin mahalli olan Sıvasta milli bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir.

6 — Bunun için teknil vilâyetlerin her livasından milletin itimadına mazhar üç murahhasın sür'ati mümkinine ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir.

7 — Her ihtimale karşı keyfiyetin bir sırrı milli halinde tutulması ve murahasaların lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin mütenekkiren icrası lâzımdır.

8 — Vilâyatı şarkıye namına 10 Temmuzda Erzurumda bir kongre in'ikat edecektir. Mezkûr tarihe kadar vilâyatı saire murahasaları da Sıvasa vasıl olabilirlerse Erzurum kongresinin âzası da Sıvas içtimaı umumisine dahil olmak üzere hareket eder.»

Bu tamim, Mustafa Kemal'in başkanlığında ilkönce Erzurumda, sonra Sıvas'ta toplanan milli kongrelerin mahiyeti ile kendilerine edindikleri vazifeyi göstermektedir. Bunların kararları Sultana ve Müttefik devletlere bildirildi: Tebliğlerde esas nokta şu şekilde ifade olunmuştu :

«Hududu millîye dahilinde bulunan bilcümle aksamı vatan bir küldür. Yekdiglerinden infikâk kabul etmez.»

Anadolu ve Trakya Türkleri Mustafa Kemal'in idaresi altında siyasi bir teşekkül halinde toplandılar. Diğer taraftan askeri teşekküller, düşmana karşı cephe almak için onun emri altına giriyorlardı.

23 Nisan 1920 de Türkiye Büyük Millet Meclisi (Kamutay) Ankarada toplanmıştır. Millî hakimiyet prensipine dayanan bu yeni teşekkül, evvelce İstanbul hükûmetinden tamamen müstakil bir heyet haline girmiş ve bu sıfatla Türk milletinin tam istiklâlini temin için şiddetli bir savaşa girişmişti.

Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisine başkan olarak seçildi.

*
* *

Yunanlılara karşı ilk iki zafer, Eskişehir yakınında, İnönüde kazanıldı. Püskürtülen düşman kendisini takviye etmeğe mecbur oldu, taarruza geçerek Sakarya nehrini aştı ve Ankaranın civarına kadar geldi. Büyük muharebe Sakaryanın şarkında vukubuldu ve 21 gün, 21 gece devam etti. (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) Mustafa Kemal tarafından kumanda edilen Türk ordusu düşmanı mağlûp ve geri çekilmeğe mecbur etti. Bu zaferden sonra Mustafa Kemal Müşir rütbesi ve Büyük Millet Meclisi tarafından «Gazi» unvanı verildi. *Sakarya zaferi millî kurtuluşun hareket noktası olmuştur.*

Büyük Türk taarruzu 26 Ağustos 1922 de başladı. Türk ordusu Başkumandanı Mustafa Kemal, Yunan ordusunu, *Afyonkarahisar—Dumlupınar* da harbi kabule mecbur kıldı ve tamamen imha etti. Yunan ordusu Başkumandanı esir alındı (ve Uşakta Mustafa Kemal

tarafından gayet nazik bir surette kabul olundu); 1 Eylülde Mustafa Kemal Türk ordularına, tarihi bir şöhret kazanan şu emri verdi:

«Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir. İleri!»

9 Eylül 1922 de muzaffer Türk ordusu İzmirde girdi.

18 Eylülde garbi Anadolu düşman askerlerinden tamamen kurtulmuş bulunuyordu.

Türklerin İzmirde girmelerinden hemen sonra ve Çanakkaleye yaklaştıklarında İngiliz generali Harrington İzmirde Başkumandanla görüşmeği istedi. Kendisine, Garp Cephesi Kumandanı general İsmet İnönü'nün müttefiklerin delegelerini Mudanyada 3.X.1922 de kabul edeceği cevaben bildirildi.

İşte bu suretle müzakerelere başlandı ve netice olarak bir taraftan Türkiye, öte taraftan İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan tarafından 11 I. Teşrin 1922 de imzalanan mütareke vücut buldu.

Mudanya müzakereleri esnasında, Mustafa Kemal Trakya işgalden kurtulmadıkça ileri hareketini durdurmanın imkânsız olduğunu ileri sürdü. Bu hususta çetin münakaşalar yapıldı; müttefiklerin murahhasları Trakyanın tahliyesini sulhun aktolunmasına tâbi kılmak istiyorlardı. Türklerin muhasemata başlamak tehdidi altında muvakkat olarak inkitaa uğramış olan müzakerelere tekrar başlandı ve 11 I. Teşrin 1922 de şöyle bir uzlaşma elde edildi:

1) Türkiye, hiçbir kuvvete müracaat etmeksizin Meriç nehrine kadar Trakyayı elde ediyor ve Yunan ordusu Trakyayı 15 gün içinde boşaltmağı taahhüt ediyordu.

2) Boğazlar mıntakasında mülki idare Türklere kalıyor, fakat müttefik devletler sulhun imzasına kadar askerlerini orada bulundurmamak hakkını muhafaza ediyorlardı.

* *

Osmanlı İmparatorluğu cihan savaşından mağlûp olarak çıkmıştı. Halbuki Türk milletinin kurtarıcısı Mustafa Kemal'in idaresi altında teşekkül etmiş olan yeni devlet, savaşı zaferle bitirdi ve, bütün hak ve vazifelerini müdrük ve diğer bütün medenî milletlerle müsavi olarak, medeniyet dünyası karşısına çıktı.

İşte bu zafer sayesinde ki Lozanda sulh şartlarını münakaşa etmek mümkün oldu. Sulh bu zafere dayandı.

* *

Vaziyeti iyice aydınlatmak için, Türkiyede husule gelmiş olan büyük değişikliklerden bahsetmekliğim icabedecektir :

1920 de Büyük Millet Meclisinin açılışında, Ankarada hükûmetin teşekkülü etrafında uzun uzadıya münakaşalar olmuştı. Meclise teklif ettiği dört maddeli bir kanun lâyihasıyla Mustafa Kemal, İstanbul hükûmetinden iyi bir şey beklemenin abes olduğunu söyleyerek, bunun zarureti üzerinde ısrar etti. Burada şu satırları okuyoruz :

“Padişah ve halife, altında bulunduğu tazyikten kurtulduğu zaman, meclisin tanzim edeceği kanunî esaslar dairesinde vaziyetini alır,,

. 1 İkinciteşrin 1922 de Mustafa Kemal Meclise, uzun ve şiddetli münakaşalara sebebiyet veren, fakat neticede saltanatın ilgasını ve hilâfetin rütbe ve salâhiyetlerinin elinden alınmasını mucip olan bir lâyiha verdi. Böylece, Sultan - Halifenin kanunî vaziyeti Büyük Millet Meclisi tarafından 1920 lâyihasında derpiş olunduğu şekilde tesbit olunmuştur.

Diğer taraftan, vatanın kara günlerinde yerinden kımıldamamış olan Sultan Vahdettin, Türk milletinin zafer ve istiklâl gününde kaçmıştı. İstanbulda Müttefik kuvvetleri başkumandanı general Harrington bu hâdiseyi şu şekilde kaydetmektedir :

“17 İkinciteşrin 1922 de, Zatı şahane (yani Sultan) İngilterenin himayesi altına girip, İstanbulu bir İngiliz harp gemisile terketmişlerdir.,,

Bu, Osmanlı İmparatorluğunun sonudur. Artık Türkiye Lozanda yalnız Ankara milli hükûmetinin murahhas heyeti tarafından temsil olunacaktır.

III. — Lozan Muahedesi

Lozan Muahedesinin etüdünü iki bölüme ayırmak icabeder.

İlkönce, Osmanlı İmparatorluğu tarafından bırakılan çetin meselelerin halli gelir. Hemen şunu kaydetmek isterim ki meselelerin bir kısmı hakkında emri vakiler karşısında bulunuluyordu ve yeni devlete bunları hukukan tanımak vazifesi düşüyordu.

İkinci olarak, yeni Türk devletinin bütün arsiulusal münasebetlerini tesbit etmek gelir.

Bu ayırmayı yaptıktan sonra, muahedenamenin umumî olarak incelenmesine geçiyorum :

Lozan Muahedesinin hakikî mahiyetini ve yeni Türk devletinin âkit taraf sıfatile diğer devletlerle tamamen müsavi derecede addolunmasını hakkile takdir etmek için, ilkönce mukavelenamenin mukaddimesini göz önünde tutmak lâzımdır.

«Bir taraftan,

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp - Harvat - Isloven devleti,

Ve diğer taraftan,

Türkiye,

1914 senesinden beri şarkın sükûnunu ihlâl eden hali harbe katî surette hâtime vermek arzuyu mütekabiliyle mütehassis olarak,

Ve kendi milletlerinin müşterek refah ve saadeti için elzem olan dostane ve ticarî münasebatı beyinlerinde yeniden tesis etmek emelinde bulunarak,

Ve bu münasebatın devletlerin istiklâl ve hâkimiyetine hürmet esasına müstenit olması vücubunu mülâhaza ederek,

Bu hususta bir muahede akdine karar vermişler.»

İsmet İnönü 1923 te Kamutay önünde verdiği izahatta mukadimenin ehemmiyetini aydınlatmak için şu mealde beyanatta bulunmuştu :

“Yüksek Meclisinize arzettiğimiz muahedenamenin mukaddimesinde, Türkiye ile diğer devletler arasındaki münasebatın, devletlerin istiklâl ve hâkimiyetine riayet esasına istinat etmesi lâzım geldiği kaydolunmaktadır. Bunlar, vuzuhsuz, mânasız ve tesadüfî sözler değildir. Bilâkis, kutsî bir ülküye vasıl olmağa azmetmiş bir milletin elde ettiği bir vaziyet ve bir neticedir. Elimizde bulunan vesikalar, bütün bir devrin savaşlarının verimidir.»

20 İkciteşrin 1922 de Lozan konferansı müzakereleri başladı. Türk Murahhas Heyetinin başkanı, o zaman Hariciye Vekili olan İsmet İnönü idi.

Lozan konferansının müzakereleri 21 İkciteşrin 1922 den 24 Temmuz 1923 e kadar olmak üzere sekiz ay sürdü. Arada 4 Şubattan 23 Nisana kadar iki buçuk aylık bir fasıla oldu.

Bu fasılanın sebebi, müzakerelerin birinci devresinde Türklerin arzularının tamamen yerine getirilmiş olmamasıdır. İki ay süren münakaşa ve müzakereden sonra bizim için hallolmuş ve hallolmamış meseleler bulunuyordu.

Burada yalnız hallolmamışları zikredeceğim :

1) Kapitülasyonlar meselesi.

2) Eski Osmanlı İmparatorluğunun yaptığı borçlar meselesi.

- 3) Müttefiklerin istedikleri tavizat meselesi.
- 4) İmtiyazlar meselesi.
- 5) Yunanlıların garbî Anadolu ile şarkî Trakyada yaptıkları tahribata karşılık tazminat meselesi.
- 6) İstanbulun ve Boğazların tahliyesi meselesi.
- 7) Irakla sınırın tahdidi meselesi.

Bu meseleler yüzünden koferansın inkıtaa uğramış olması, Türk milletinin istiklâline ne kadar bağlı olduğunu ispat eder. Hayatî bir ehemmiyeti olan bu nokta üzerinde, fedakârlık yapmak Türkiye için mevzuubahs olamazdı. Atatürk tarihî nutkunda buna dair şöyle diyor :

«Lozan sulh masasında mevzuubahs edilen mesail, üç, dört senelik yeni devreye ait ve münhasır kalmıyordu. Asırlık hesaplar rü'yet olunuyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar mülevves hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmalıydı»

«Maziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız halde, esasen asırların müterakim hesabı bizden sorulmamak lâ-zımgelirken, bu hususta da dünya ile karşı karşıya gelmek bize teveccüh etmişti. Millet ve memleketi hakikî istiklâl ve hâkimiyetine sahip kılmak için bu müşkülât ve fedakârlığı da iktiham etmek bizim üzerimize tahmil olunmuştu. Ben, neticenin behemehal müsbet olacağından emim idim. Türk milletinin mevcudiyeti için, istiklâli için, hâkimiyeti için behemehal istihsal ve temine mecbur olduğu esasların, cihanca tasdik olunacağına asla şüphe etmiyordum. Çünkü, hakikatte bu esaslar, kuvvet ve liyakatle filen ve maddeten istihsal edilmiş idi. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten istihsal edilmiş olan hususatın usulen ifade ve tasdikından başka birşey değildi. Matalebatımız, sarîh ve tabîî haklarımızdı. Bundan başka, hukukumuzu muhafaza ve temin için kudretimiz de vardı; kuvvetimiz de kâfi idi. En büyük kuvvetimiz, en şayanı emniyet mesnedimiz, hâkimiyeti milliyemizi idrak etmiş ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi filen ispat eylemiş olduğumuz idi.

İşte, bu mülâhazalara binaen, konferansın cereyanını sükûnetle takip ediyor ve gösterdiği makûs vaziyetlere lüzumundan ziyade ehemmiyet atfetmiyordum.»

Lozan konferansının sekteye uğramış olmasına rağmen, Türkiye Hükümeti müttefik devletlerle münasebatına devam ediyordu. 8 mart 1923 te İsmet İnönü Hariciye Vekili sıfatile devletlere bir nota ile Türkiye hükümetinin muahedename projesinde ne gibi tadilat yapmak istediğini bildirdi.

28 mart tarihli cevabi notalarında devletler, Lozan konferansının tekrar açılmasını kabul ettiklerini bildirdiler.

Muallakta kalmış olan meseleler, konferansın üç ay süren ikinci devresinde hallolundu.

Lozan muahedesi, 24 Temmuz 1923 te imza edildi. 5 fasıl, 5 itilâf, 5 protokol ve 5 beyannameye taksim edilmiş olan 143 maddeyi ihtiva etmektedir.

İki mesele kalıyordu; bunların halli sonraya bırakıldı:

- 1) Türkiye ile Irak arasındaki sınırın tesbiti (Musul meselesi).
- 2) Eski Osmanlı Devleti Düyunu Umumiyesi (Kuponlar meselesi).

**

Cihan harbinden sonra akd olunmuş bütün sulh muahedelerinin sonuncusu olan Lozan muahedesi, Türkiye ve imza eden diğer devletler için ne gibi bir mâna ifade eder? Bunu izah ederken muahedenin hukuki hükümlerini tahlil etmiyeceğim. XX inci asır için ehemmiyeti inkâr edilemeyecek olan bu hâdisenin yalnız tarihi rolüne bir Türk sıfatile işaret etmeğe gayret edeceğim.

Sulh muahedeleri cihan savaşının galip ve mağlûpları arasında akd olunmuştur.

Bütün sulh muahedeleri galipler tarafından mağlûplara, münakaşasız ve cebren kabul ettirilmiştir.

Türkiye, Lozanda, cihan savaşının galipleri olan devletlerin hemen hemen hepsini karşısında buldu. Fakat bu Türkiye, mağlûbiyeti kabul ederek Sevr muahedesini imzalamış olan Osmanlı İmparatorluğu değil, cihan savaşından sonra dört yıl daha iç ve dış düşmanlarına karşı istiklâlini korumak için mücadele etmiş ve millî hâkimiyete dayanan yeni bir devlet kurmakla kuvvetini göstermiş bir Türkiye idi. Memleket Sevr muahedesinin emrettiği taksimi ve istiklâlden mahrumiyeti kabul etmeyen bir Şefin etrafında toplanmış Türklerden mürekkepti.

Lozan Muahedesinin hakiki karakterini ve yüksek kıymetini, Sevr muahedesile mukayese etmekle anlamağa muvaffak oluruz.

Sevr: Osmanlı Devletinin tarihte gömülmesini tesbit eden bir vesika.

Lozan : Hür bir millet sıfatile, Sevr muahedesi önünde boyun eğmiyen Türk Devletinin istiklâl hakkını bütün dünyaya kabul ettirmeğe yarıyan bir vesika.

İki muahede arasındaki farkı canlandırmak için 1923 te Lozan Muahedesinden sonra çıkmış olan bir makalenin mealini nakledeceğim :

Bizden istenilen şeyler: Trakyanın Yunan, İstanbulun Arsiulusal, Şarkî Anadolu'nun Ermeni olması, Adananın Fransız sömürgesi ve Antalyanın İtalyan sömürgesi olması. Ne bir ordu, ne de bir donanmaya malik olmak hakkımız olacaktı. Saray, kendisine tâbi, Anadolu'nun ortasında kaybolmuş iki üç vilâyetle beraber, büyük ve küçük devletlerin kontrolü altına konacak ; maliyemiz, adliyemiz, nafia işlerimiz, kara ve deniz kuvvetlerimiz, sınırlarımız, boğazlarımız, maarifimiz kontrol edilecekti. Hülâsa, Türkiye inihâl edecek ; artık bir devlet teşkil edemeyecek, bayrağı Marmara ve Ege kıyılarından kalkacaktı. İşte Sevr muahedesinin programı, mânası bu idi.

Elde ettiğimiz şeyler : Anadolu inkılâbı, Yunanlılara İzmir havâlisinde, işgal ordusuna Adana mıntakasında ve Ermenilere şark sınırında yolu kapadı. Antalyadaki kıtaat çekildi. Bugün garbî ve şarkî Anadolu, Adana, Trakya, Antalya, Boğazlar, İstanbul bizimdir. Ordumuz, donanmamız olacak ; kendi kendimizin efendisiyiz ; millî birlik tahakkuk etti.

Arzumuz bu idi ; Lozan Muahedesinin mânası da budur.

* *

Yeni devletin sınırlarının nasıl tesbit edildiğini izah için 1921 yılına rücu etmeliyiz. Cenup sınırında muhasematın durdurulması ve bir itilâf akdedilmesi maksadile Fransız murahhaslarile siyasal müzakerelere girişildi.

Eski Fransız Vekili Franklin Bouillon evvelâ yarı resmî olarak bu hususta Mustafa Kemal ile görüştü. Bu mükâlemeler millî mimisakin, Türk emellerinin umumî gayelerine işaret ediyordu.

Konuşmalar esnasında Mustafa Kemal Franklin Bouillon'a şöyle cevap verdi :

«..... Sevr Muahedesini dimağından çıkarmıyan milletlerle, itimat esasına müstenit muamelâta girişemeyiz. Bizim nazarımızda böyle bir muahede yoktur.....»

«..... İstiklâli tam, bizim bugün, deruhte ettiğimiz vazifenin ruhu aslisidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhte

edilmiştir. Bu vazifeyi deruhte ederken, kabiliyeti tatbikiyesi hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat binnetice hasıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda, muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz, böyle işe başlamış adamları. Bizden evvelkilerin irtikâp ettikleri hatâlar yüzünden, milletimiz, lâfzan mevcut zannolunan istiklâlinde mukayyet bulunuyordu. Şimdiye kadar Türkiyeyi, cihanı medeniyette kusurlu gösteren neler mutasavver ise, hep bu hatâdan ve hep bu hatâyâ tebaiyetten neş'et etmektedir. Bu hatâyâ tebaiyetin neticesi; mutlaka memleket ve milletin bütün haysiyetinden ve bütün kabiliyeti hayatiyesinden tecerrüt ve tebaut etmesini mucip olabilir. Biz, yaşamak istiyen, haysiyet ve şerefle yaşamak istiyen bir milletiz. Biz hatâyâ tebaiyet yüzünden bu evsaftan mahrum kalmağa tahammül edemeyiz. Âlim, cahil, bilâistisna, teknil efradı milletimiz, belki içinde mündemiç müşkülâtı tamamen idrak etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmağa karar vermiştir. O nokta, istiklâli tammımızın temini ve idamesidir.

İstiklâli tam, denildiği zaman, bittabi *siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve ilâ...* her hususta *iktiklâli tam* ve serbestii tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, mânayî hakikisile bütün istiklâlden mahrumiyeti demektir.

Biz, bunu temin ve istihsal etmeden sulh ve sükûna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz. Şeklen, usulen sulh yapabiliriz. İtilâf yapabiliriz. Fakat istiklâli tammımızı temin etmiyecek olan bu gibi sulhler ve itilâflarla milletimiz hiç bir vakit hayatına ve sükûnete mazhar olmayacaktır.

Franklin Bouillon'un, hükûmetine tasdik ettirdikten sonra imzaladığı Ankara itilâfnamesi, 20 I. Teşrin 1921 de yani büyük Sakarya muharebesinden 37 gün sonra meriyete giren bir vesikadır.

Yeni Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, Ankara itilâfnamesinde çizilmiştir. Bu sınır Lozan Muahedesinde de aynen kabul edilmiştir.

Kafkasya sınırlarına gelince, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Muahedesiyle kât'i olarak tesbit edildi.

Demek oluyor ki, Lozanda yalnız bir taraftan Türkiye ve öte taraftan da Yunanistan ve Irak arasındaki sınırların tesbiti kalıyordu.

Meriç nehrinin Talveg'i Türkiye ile Yunanistan arasında sınır olarak kabul olunmuştur. Ancak, nehrin öte tarafında bulunan Edirne garı, ülkelerinde yapılmış zarar ve ziyana karşı Türkiye'nin talep ettiği tazminata mukabil Türkiye'ye verildi.

Diğer taraftan, 5 Haziran 1926 tarihli Ankara itilâfnamesile de Türkiye ile Irak arasındaki sınır tesbit edildi.

Bu günkü Türkiye'nin büyüklüğü: 760,000 kilometre murabbaıdır.

Böylece, Türkiye, hemen hemen tamamen Akdeniz ve Karadenizle muhat olmak ve Avrupaya Boğazlarla bağlı bulunmak itibarile coğrafi ve siyasi bakımdan Avrupa'nın en önemli bir parçasını teşkil eder.

*
**

Lozan Muahedenamesinin 28 inci maddesi ayrıca zikrolunmağa değer mahiyettedir :

Madde 28 — Tarafeyni âliyeyni âkideyn Türkiyede kapitülasyonların kâffei nukatı nazardan tamamen ilgasını her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.

Bu maddenin sade ve kısa hükümleri, Lozanda yapılmış ve Türk metalibinin tamamen ve mutlak surette kabulüyle bitmiş olan çetin münakaşaların neticesine işaret etmekte, aynı zamanda tarihin bütün bir fashının sona erdiğini göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğunun kudretinin en yüksek noktada bulunduğu bir zamanda yabancılara bazı imtiyazlar bahşolunmuştu. İmparatorluk zayıflaşıkça bu imtiyazlar onun istiklâlini tahdit ediyor ve bunların lâğvı için yapılan her nevi teşebbüs akamete uğruyordu; öyle ki imtiyazlar hakiki bir siyasal dert haline girmiş bulunuyordu.

İsmet İnönü bunlar hakkında şöyle demişti :

«Bazı devletlerin müttefiki olarak kanımızı akıttığımız zamanlarda bile, kapitülasyonlar meselesinin her ortaya atılışında müttefiklerimiz hemen düşmanların tarafına geçip aleyhimize cephe alırlardı.

«Binaenaleyh bu meselenin kat'i surette halli bizim için bir ülkü olduğu kadar bir de millî vazife idi.

«Hatta Lozan konferansı esnasında vukua gelen inkıtân, kapitülasyonları lâğv hususundaki kat'i azmimizden başka bir sebebi yoktu.

«Binaenaleyh Türkiye bu tezi müdafaa edip kapitülasyonların lâğvını, hiç bir iltibasa mahal vermeyecek surette açık ve kat'i bir dille ilân etmiştir.»

Türk noktai nazarından, tarihin kaydettiği en büyük hatâ ve istifade eden devletlerin zaviyesinden en büyük istifade kaynağı ve en kıymetli emperyalizm ananesi olan kapitülâsyonlar, işte böylece Lozanda lâğvoldu. Hattâ denebilir ki tarihte Lozan Muahedesi kapitülâsyon sisteminin lâğvının bir sembolü vazifesini görecektir.

«Dictionnaire Diplomatique» de A. F. Frangulis şöyle diyor: «Lozan Muahedesi, cihan harbinin sonunda akd olunmuş olan en büyük siyasal muahedeler derecesinde ehemmiyetli bir vesikadır. Yüklü bir maziye - vaziyetleri ve birçok asırdan beri kazanılmış hakları aksine çevirerek - likide etmektedir. Bununla beraber, her satırının damgasını taşıdığı bir hususiyet arz etmektedir: o da *galip bir millette*: Türkiye ile akdedilmiş olmasıdır. Merkezi imparatorlukların bütün müttelikleri arasında yalnız başına olarak Türkiye, Lozanda kuvvetini müdrük, istiklâline kıskanç ve *muzafferane bir sulh* kabul ettiren bir devlet olarak çıkmıştır.» (Sahife 1212)

Netice:

Bu Lozan Muahedesi nasıl doğdu? Yeni Türk Devleti nasıl ve ne gibi hakikî şartlar altında Lozana gitmişti? Sınırlarının çizilişini, diğer imza edenlerle haklarının müsaviliğini nasıl tasdik ettirebildi?

1) Bir devletin sınırları, onun kudretinin tâbiidir. Sınırlar üzerine münakaşa olunmaz. Onlar kendiliklerinden kabul olunur. Türk milleti, sınırlarının hakiki surette tahakkuku için cihan harbinden sonra dört yıllık ceht ve gayrette bulunmağa mecbur oldu. Lozan, sadece, Şefi tarafından sevkolunan Türk milletinin bu fazla cehtle kazandığı şeyleri kâğıt üzerinde tesbit etti.

2) Hakların müsaviliğini Türkler hakiki olarak Mudanyada elde etmişlerdir. Lozanda her iki taraf başka başka hak telâkki-sini taşıyarak biribiri karşısında bulunuyordu. Fakat hepsinin, biribiriyle muvazenet hasıl eden hakları vardı.

3) Bilhassa Lozandan sonra ve Muahedenin tatbiki devresindedir ki, hükümlerinin tam meşruiyetini görüyoruz. Zira Türklerin, istiklallerine karşı besledikleri sarsılmaz bir inanla elde ettikleri bu Muahede, Mütteliklerce ancak bir geçit olarak kabul olundu. Zaman, Türklerin inanlarının doğruluğunu gösterdi; ötekilerin de tahminlerini boşa çıkardı.

Diyebiliriz ki Lozan Muahedesile, istikbalini temin için kahramanca çarpışmış olan Türk milletinin hakları tanınmıştır. Bu itibarla Muahede, insanlık ve medeniyet için hakkın haksızlık üzerine çaldığı ve daima çalacağı galebenin bir ifadesini teşkil eder.

Bu, istiklâlin zaferidir.

